

O'ZBEK TILI VA INGLIZ TILIDA SO'Z YASALISH TURLARI

Allayarova Go'zal Nuritdinovna

(NavDPI o'qituvchi)

Shokirova Shaxrizoda Abdulaziz qizi

(NavDPI talaba)

***Annotatsiya:** Maqolada ingliz va o'zbek tillarida so'z yasalishi hodisasi, uning nuqtai nazari ko'rsatib o'tilgan, so'z yasalishining har ikkala tildagi ahamiyati, buyuk olimlarning fikrlari va o'xshash va farqli tomonlari paydo bo'lgan.*

***Kalit so'zlar:** tilshunoslik, leksikologiya, affiksatsiya, affiksial morfema, morfemika, morfologiya.*

Barchaga ma'lumki, biror bir tilda aniq va ravon gapirish yoki yozish uchun o'sha tilning so'z yasalishini(grammatikasini) bilish kerakdir. Tilshunoslikda grammatikaga asoslangan so'z yasalishi jarayonii muammolardan biri bo'lib, bugungi kungacha o'z murakkabligini yo'qotmagan holda munozara bo'lib keladi. Tilda mavjud bo'lgan imkoniyatlar va materiallar asosida yangi leksik birliklarni hosil qilish bu so'z yasalishidir. Til leksikasi lug'aviy ma'nolarning o'zlashtirish, so'z yasalishi va yangi so'zlar hosil olishi hisobiga muntazam boyib ketadi. Biri boshqasi bilan o'zaro munosabatda bo'lgan bu jarayon ayni o'rinda til taraqqiyotiga xizmat qiladi. Ularning o'zaro munosabatdoshligi, tilda yangi paydo bo'lgan so'zlar so'z o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lsa, so'z o'zlashtirish lug'aviy birliklar ma'nosini farqlashda muhim rol o'ynaydi. Lug'aviy birlik mazmunlarining paydo bo'layotgan yangi so'zning ma'nosiga zid bo'lmagan ma'nolar o'zlashtirishga (imkoniyat) vujudga keladi.

Necha asrlardan beri bizga ma'luki, so'z yasalishi oddiy, soddadek ko'rinsada, ammo uning obyektiv va sub'ektiv tahlili nihoyatda boy bo'lgan sababli, tilshunoslikdan tashqari barcha sohada ham juda murakkabdir. Sababi undagi aniq ishlarni bevosita til faktlari tahlili orqali o'z isbotini topishi kerak bo'ladi. Shu sabablarga ko'ra so'z yasalish hodisasini olimlar ba'zan morfologiyaga aniqlashsa, ba'zan leksikologiya sohasiga tegishli deb kelishadi. Juda ko'p ilmiy asarlarda so'z yasalishi grammatikasiga tegishli bo'lsa, boshqa bir adabiyotlarda esa leksikologiyaning bir qismi sifatida tatbiq etiladi. So'z yasalishi hodisasini leksikologiya bo'limiga kiritgan olimlar A.I.Smirnitskiy, I.V.Arnold, T.I.Arbekova

kabilarning ishlarini yuqoridagi masalalarning isbot sifatida aytib o‘tish joizdir. Ingliz tilida so‘z yasalihi mavzusi H.Marchand, L.Bauer, A.Xatcher, A.I.Smirnitskiy, Z.A.Xaritonchik, O.D.Meshkov, A.N.Ilina kabi qator tilshunoslar aniqlangan.

So‘z yasalihi termini ikki ma’noda qo‘llanadi: 1) umuman, so‘z yasalihi, til materiali asosida yangi so‘z hosil bo‘lish hodisasini bildiradi; 2) tilshunoslikning so‘z yasalihi bilan bog‘liq hodisalarini, masalalarini o‘rganuvchi bo‘limini bildiradi. Har bir tilning boshqa sohalari, masalan, morfologiya, sintaksis sohalari o‘z sistemasiga ega bo‘lgan kabi, uning so‘z yasalihi ham o‘z sistemasiga ega. Aynan shu sistema so‘z yasalihi bo‘limida tahlil qiladi.

So‘z yasalihi bu boshqa so‘zlar asosida yangidan yangi so‘zlarning yasalihi anglanadi. Bu esa yangi nomni yaratish yoki ixtiro qilish deb ataladi. Har qanday til har doim yangi so‘zlarga muhtoj bo‘ladi. Bu texnologiyaning rivojlanishi bilan bog‘liq sababdir. Yangi tuzilmalar va o‘zgarishlar sababli til yangi so‘zlarni olishi yoki bo‘lmasa birlashtirishi kerak. Chunki yangi texnologiya yangi so‘zlarni o‘ziga talab qiladi. Bu ba‘zan so‘zning turini o‘zgartirish bilan bog‘liq bo‘lgan barcha shakllarga, masalan, morfologiyani o‘z ichiga olgan qo‘shimchalar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bir so‘zdagi morfologik farq bilan boshqa atamaning paydo bo‘lishi o‘rtasidagi qarama-qarshilik juda oddiy ko‘rinishda bo‘lsa ham, aralashish hali morfologik o‘zgarishmi yoki yasashmi degan savol tug‘iladi. So‘zlarni yasalihi bo‘yicha turli xil usullar bor. Ular hech qanday munozaralarni qo‘zg‘atmaydi va ko‘pchilik dialektlardagi kabi bir xildir. O‘zbek tilida so‘z yasalihi usullariga affiksatsiya, kompozitsiya, semantik, fonetik usullar kirishi barchamizga ma‘lum. So‘zga so‘z yasovchi affiks qo‘shish bilan yangi so‘z hosil qilish affiksatsiya usuli deyiladi. Masalan: bilim+li, maza+li, sinf+dosh. Birdan ortiq mustaqil ma‘noli so‘z yoki so‘z shakllarining qo‘shiluvini, birikuvi orqali yangi so‘z yasash kompozitsiya usuli bilan so‘z yasash deyiladi. Masalan: hozir-javob, asal+ari, rahm+dil. So‘z yasalihi esa tilshunoslikning alohida bo‘limi bo‘lib, u ikki xil ma‘noda qo‘llanilishi mumkin:

- 1) umuman yangi leksik ma‘noli so‘z hosil qilish;
- 2) tilshunoslikning so‘z yasalihi bilan bog‘liq hodisalarini o‘rganuvchi bo‘limini bildiradi;

So‘z yasalihi qanday vosita, qanday usul bilan bo‘lmasin yangi leksik ma‘noli so‘z hosil qilish demakdir. Ingliz tilida so‘z yasalihi ba‘zan semantik o‘zgarishlarga qiyoslanadi. So‘z yasashning to‘rtta asosiy turi mavjud: prefikslar, suffikslar, konversiya va birikmalar. Konvertatsiya bu so‘zning bir so‘z turkumidan ikkinchisiga o‘zgarishini o‘z ichiga oladigan hodisa. Ya‘ni ot fe‘lga aylanadi – butter, vacation, bottle. Fe‘llar otlarga aylanadi – guess, spy kabi sozlar. Frazali fe‘llar otga aylanadi –

to print out, to take over. Fe'llar sifatlarga aylanadi – to see through, to stand up. Prefikslar - bu boshqa ma'noli yangi so'z yaratish uchun so'z boshiga qo'shadigan qo'shimchalar hisoblanadi. Shuningdek, ular so'zni salbiy yoki vaqt, joy yoki uslub munosabatlarini ifodalashi mumkin. Mana bir nechta misollar: believable-unbelievable, true-untrue, acceptable-unacceptable, possible-impossible, certain-uncertain. Suffikslar – bu so'z oxirida qo'shiladigan harf yoki harflar guruhi bo'lib, yangi so'z hosil qiladi. Masalan: familiar, joyful, noticeable, unstandable, responsible, accurate.

Xulosa qiladigan bo'lsak, qanday uslub bilan bo'lsada, yangi so'z hosil qilish bu so'z yasalishi deyiladi. Biror bir til oldindan mavjud bo'lgan imkoniyatlar bilangina chegaralanib qolmasligi barchamizga malumdur. Chunki jamiyatning ijtimoiy hayotida, ishlab chiqarish ishlab chiqarish, xo'jalik, kundalik hayotda yangi narsalar, ma'naviy, madaniy, mafkuraviy sohalarida yangi urinishlar, ularning paydo bo'lishi, ijtimoiy yangilikni ifodalash bo'yicha paydo bo'lib turadi. Til mana shu kommunikativ talabni rivojlantirish uchun o'zga tillardan so'z o'z tuzilishi yoki o'zida mavjud ichki joylardan yangi so'zlar hosil qiladi. Mana shunday ehtiyoj obyektiv ravishdagi tilda yangi so'zlarni talab qiladi. Qaysi tilda bo'lmasin so'zlarning yasalishi, ularni to'g'ri qo'llay bilish biz uchun muhim va keraklidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Y. Djurayeva, R. Ayatov, A. Shegay - "Ingliz tili grammatikasini o'qitishning dolzarb muammolari va yechimlari"-, Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar-2020
2. X. Abdurahmonov – “Ozbek tilining amaliy grammatikasi”, -T.: Oqituvchi 1992.
3. M.Ruzmetova, F.Orazova, G.Qayumova- "Ingliz tilida lug'at kompetensiyasini o'rgatishning roli",- Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar-2020
4. B.A. Kaushanskiy- "A grammar of the English Language", -1997
5. G. Krivosheyeva, S.Zuparova, N.Shodiyeva- "TINGLASH QO'LLANISHNI O'QITISHNING INTERFAOL YO'LLARI",- Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar-2020
6. B.A. Khasanov, U.T.Eshboev, R.B.Hasanova, Z.A.Mukumov, A.I. Alikulov, A.B.Djumanova "Calculation of the invested capital profitability in the financial condition analysis process",- International Journal of Advanced Science and Technology-2019
7. Sh.Rahmatullayev- “Hozirgi o'zbek adabiy tili”,- Darslik. – Toshkent, Universitet, 2006.
8. M.G'aprov, R.Qosimova “Ingliz tili grammatikasi”, – Toshkent: Turon iqbol, 2010.